

selhetetlen az önvizsgálatra indítása, a mellékelt ábra humorával feloldja a bennünk keltező feszültségeket és egyben segít, hogy mosolyogva nagy levegőt vegyünk, s félretegyünk kialakulóban levő negatív önértékelésünket és tovább olvassunk. A sivatagi atyák örök-bölcs mondásai mögött kamaszos humor húzódik meg, ugyanakkor égetően fontos egzisztenciális kérdésekre válaszolnak. A fordító (*Péter Oszkár*) humorát dicsérei egy-egy apró, de csak magyarul érthető szóvicc, s még az is előfordul, hogy ezeket többféleképpen is érthetjük. És csak a legnagyobbak engedik meg maguknak, hogy kitekintsenek, kacsintva kipillantanak, magukon mosolyogva a mondanivaló mélyéből. (3. ábra)

JEGYZET

- (1) Magyarul szó szerint „örög”. Köztiszteletben koros, ortodox szerzetes.
- (2) A Jézus-ima: ortodox imahagyomány, örökös kapcsolattartás Jézussal, nevének folytonos ismételtetésével. (A megnevezés által birtokoljuk a megnevezettet. A név a megnevezett helyébe lép.) A Jézus-ima a nyugati típusú gondolkodás arisztotelészi gyökerekre visszanyúló elmélkedő ima-kultúrájában teljességgel idegen elem. Éppúgy, mint ahogyan az ortodox gondolatvilág képisége, ikonjai is azok. Ugyanezt a jelenvalóságot próbálja megvalósítani az ikon képi nyelven, mozdulatlanságával és dús aranyozásával. Itt legtöbbször maga a szeretletkapcsolat is megjelenik a festményeken, például Jézust édesanyjával ábrázolja. Az ikonok zavarbaejtően nem szólnak úgyszólván semmiről, de ez a semmi a keleti kultúrában a mindent, a lényegét jeleníti. Érdekes megemlíteni, hogy a Herder-kiadású, 1980-ban készült, magyar fordításban is megjelent A keresztény művészet lexikona című – egyébként alapos és pontos szerkesztésű kötetben az ikon szócikk egyáltalán nem szerepel!

Floris Gabriel: Ébreszd fel a szíved. Nyolc Boldogság Katolikus Közösség, Pélliföld-Szentkereszt, 1994. 176 p.

KUSLITS KATA

Gondolatok egy hasznos erkölcstani kézikönyv kapcsán

*Tudom az urak nyakdíszét,
Tudom, melyik ruha mi szerzet,
Tudom, ki gazdag, ki cseléd,
Tudom, mily fátlyolt kik viselnek,
Tudom a tolvaj- s kártyanyelvet,
Tudom, tortán él sok piszok,
Tudom, mely csap mily bort éreszthet,
Csak azt nem tudom, ki vagyok*

– állítja *Francois Villon* az Apró képek balladája második versszakában; s a szembeállítás csattanósan nyomatékosító utolsó sor refrénként áll mindegyik strofa meg a négyesoros ajánlás végén. Valami hasonlót a mi diákjaink is fölpanaszolhatnának: tanultak és tanulnak az iskolában földrajzot, kémiát, fizikát, történelmet, nyelvtant s még sok egyebet is, alaposan megismerik a bennünket körülvevő világot, testünk működését részletesen tárgyalja a biológia, csak épp önnön valónkkal, lelkünkkel, szellemünkkel, személyiségünkkel nem foglalkozott eddig egyetlen tantárgy sem. Jó magyartanárok ugyan egy-egy vers vagy prózai mű megbeszélésekor utat nyitottak az egyéni megnyilatkozásoknak,

helyzetek, döntések, élet- és sorskérdések, jellemek és magatartások értékelésének, igyekeztek hidat építeni az alkotás meg a fiatalok személyisége között, ez azonban mindig is csak egyik eleme, kísérője – olykor alkalmoszerű kísérője – lehetett a tananyag elsajátításának.

Az iskolában mostanság kezd végre polgárjogot nyerni több olyan tantárgy, amely közvetlenül is a lélek, a psziché kérdésköreire felé fordul. Kirajzolódnak egy embertani, erkölcs-tani, önismereti megközelítésmód körvonalai, és megszülettek az első tantervi változatok, követelményrendszerek, sőt ismeretnyújtó kompendiumok is.

Különösen nagy szükség van ma az etikai útmutatásra. Ez a stúdium ugyanis arra hivatott, hogy a napjainkban tapasztalható értékzavar és hiányos értékudat kihívására reflektorfénybe állítsa az emberi világ értékeit, és segítsen eligazodni közöttük.

A hagyományos értékrendek, értékhierarchiák is részben tekintélyüket veszítették. Magyarországon az 50-es évek elején játszódott le az a nagy társadalmi átrendeződés, amely a tőlünk nyugatabbra fekvő országokban már a századfordulóra vagy e század elején végbement. A technika és az ipar fejlődésével a falusi lakosság számottevő rétegei – főként fiatalok – városlakóvá, gyári munkássá, alkalmazottá vagy felsőbb iskolai tanulóivá váltak, s ezzel elszakadtak az őket addig szorosan kötő tradícióktól. Akik munkásszálláson vagy kollégiumban nyertek elhelyezést, azok meg az új közösségben egy másfajta értékrend elvárásaival szembesültek, egy olyan értékrendszerével, amely ellene hatott a korábbi tekintélyeknek. Ez az új értékrend maga is ellentmondásokat rejtett. Például korábban a faluban mindenkinnek megvolt a maga kijelölt helye a társadalomban, most az embernek magának kellett kiharcolnia helyét a szűkebb és tágabb közösségben. Az önérvényesítés rangja megnőtt, de csak felemás módon: az irányított közszellem egyfelől az egyéni jogok érvényesítésére buzdított, másfelől gátat emelt az „egyéniesség”-nek, a megszabott kereteken túlmutató önérvényesítésnek.

Az egyént megcélező követelmények ütközése (például: vallásos neveltetés – ateista propaganda) gyakran vált lelkiismereti konfliktusok forrásává.

A 70-es és 80-as években aztán az ún. szocialista értékrend is hallgatólagosan megkérdőjeleződött, s helyébe újfajta, de hivatalosan még el nem ismert értékek nyomultak (például a közösségért vállalt önfeláldozás helyébe a vállalkozó szellem, a kezdeményező-készség), s a lassú változás a cinizmus terjedésével járt, a korábban uralkodó pátosz vagy álpátosz helyett. Az értékek fölmutatása tehát ma elengedhetetlen az életben való tájékozódáshoz.

Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a vallásos igényű fiatalok a hittanórákon amúgy is találkozhatnak erkölcsi követelményekkel. Etikai alapokra valamennyi fiatalnak szüksége van. Különben is csak részlegesen fedi egymást a két tantárgy: a hittan és az etika tárgyköre. Az erkölcs tanítható és tanítható általános emberi alapokból, az emberi szellem méltóságából, a lelkiünkben élő kategorikus imperatívusból, a kanti általános törvény eszméjéből kiindulva is. Ahogyan bolygónk keletkezéstörténetét vagy az emberi test fölépítését bemutathatjuk anélkül, hogy elköteleznénk magunkat akár az isteni teremtés, akár a fejlődés eszméje mellett. A lét keletkezésének és értelmének kérdése ott rejtőzik mindenféle ismeret *mögött*.

Istenhitnek és erkölcsnek két érintkezési síkja van vagy lehet: egyfelől az erkölcsöt *megalapozhatja* az isteni tekintélyre hivatkozó követelményrendszer, de ez a megalapozottság nem szükségszerű. Gyöngye lábakon áll az a militáns, elvakult fideizmus, amely az ateizmussal eleve párosítja mindenféle erkölcs hiányát. E vélekedés ellen mind a történelemből, mind a jelen tapasztalatból bőségesen hozhatunk föl cáfoló példákat. Kétségtelen azonban, hogy az istenhitnek erős motiváló ereje van az erkölcsi jónak megfelelő helyes cselekedetek választásában. A másik érintkezési sík: a „kimenet”. Az ember olyan lény, aki mindig a jövőbe tekint, tervez, perspektívákat tűz ki maga elé, célokra tör. Még idős korában is, tehát mindaddig, amíg embernek tekinthető. Nos, ezt az emberi lényeghez tartozó jövőbe feszülést törné meg értelmetlenül az élet következmények nélküli befejezése, a mindent lezáró halál. E tragikus kilátással szemben a vallás vigaszt nyújt és újabb távlatokat nyit.

Ami pedig a kettő között van: a megalapozó motiváció és az eszkatológia között, az minden jóra való ember számára tanítható, akár istenhívó, akár nem. Sőt, éppen az utóbbiaknak van nagyobb szüksége erre a stúdiumra.

Az elmondottak alapján bizvást örömmel üvözölhetjük azt a tanároknak és diákoknak szóló etikai összefoglalást, amely a szerény *Erkölcstani vázlatok* címet és *Tankönyvpótló jegyzet* alcímet viseli, s amelyhez még egy szöveggyűjtemény is csatlakozik. Mindkét kötetet *Szabó Pál Tivadar* állította össze.

A tankönyv embertani bevezetéssel indul, ennek kimunkálásában *Kamarás István* működött közre. A világi megalapozású etikának valóban szükséges propedeutikája annak tisztázása, mi is az ember, melyek a lényegi jellemzői – vagyis: hol a helye a világban –, milyen a testi és lelki fölépítése, hogyan bontakozik ki az emberi személyiség, és milyen jellemzői vannak, ill. lehetnek. Ezután tárgyalja a kötet az erkölcsi alapfogalmakat, hangsúlyt helyezve az értékekre, s ezen belül kitér a „jó” és a „rossz”, az erény és a bűn fogalmára. (Szabó Pál Tivadaron kívül a szerzők *Endreffy Zoltán*, *Horváth Szabó Katalin* és *Vass Miklós*.)

A mindennapok erkölccsana keretében logikusan építik föl az erkölcsi feladatok és kötelességek rendszerét. Először a saját énnükre vonatkozó erkölcsi követelményeket ismertetik, majd szólnak a bizalmasabb „én-te” kapcsolatok etikai vonatkozásairól, végül a társadalomhoz fűződő kötelezettségeinket és jogainkat foglalják össze.

Az utolsó nagy fejezet a bajba jutott emberek (a betegek, a testileg vagy szellemileg akadályozottak, illetve fogyatékosok és a bűnözők) érdekében követendő magatartási szabályokat ajánlja figyelmünkbe. (Ez utóbbi rész megalkotásában *Endreffy Zoltán*, *Boross Sándor*, *Hatos Gyula* és *Dessewffy Anna* működött közre.)

Mindaz az elméleti összefoglalás nem lenne teljes a kiegészítő szöveggyűjtemény nélkül, amely számos kérdést világít meg a gyakorlat oldaláról, s amely segít átélhetővé tenni az alapkönyvben kifejtett ismereteket, az adott tanácsokat vagy ajánlásokat.

A tankönyv szerencsésen summázza az *alapvető* tudnivalókat, s mivel főként ismeretnyújtásra törekszik, elsősorban a tanárok és a felsős középiskolások forgathatják haszonnal. Az, hogy a szerkesztő a két oktatási segédeszközt egyaránt szánja a tanároknak, az általános iskolák felső tagozatosainak és a középiskolásoknak, némi műfaji bizonytalankodást jelez. Tankönyvet lapozgatunk hát vagy tanári útmutatót? Az utóbbi funkciót véleményem szerint sikeresebben fogja betölteni a „tankönyvpótló jegyzet”.

Azt csak helyeselhetjük, hogy a szerelem, a nemi élet, a fogamzásgátlás és a magzatvédelem nagy teret kap a diákoknak is szóló etikai útmutatóban, s a házasság és a család erkölccsstanának külön fejezetet szenteltek a szerzők. Úgy vélem azonban, túlzott terjedelemben foglalkoznak a bajba jutott emberekkel. Ha egészségesebbek az arányok, akkor talán részletesebb kifejtést kaphatott volna az értékek sokasága, továbbá az értékek érvényesülésének módja az ember életében. A váratlan helyzetekben kötelező döntést nemcsak az alacsonyabb és a magasabb rendű értékek közti ellentmondás nehezíti meg (a könyv példájában a hasznosság meg az igazság és a szeretet ütközése), hanem a magasrendű értékek is konfliktusba kerülhetnek (például a szeretet az igazságossággal, a szabadság az egyenlőséggel, az engedelmesség és a tekintélytisztélet a személyiség autonómiájával). A magasabb rendű értékek között is hierarchiát állítunk fel, s az értékpreferenciák éppúgy jellemezhetnek korszakokat, mint meggyőződéseket vagy személyeket. Egyetértek azzal, hogy az értékek bemutatása után mindjárt az ember választási és döntési szabadságáról, az erkölcsi normák és a lelkiismeret szerepéről essék szó. Valóban: az ember nyitottságát éppen az jellemzi, hogy mindig új és váratlan helyzetekben tud a saját értékfelfogása alapján dönteni. *Nicolai Hartmann* ezt így fogalmazza meg: „... az erkölcsi követelménynek ugyanolyan a priori jellege van, mint minden más tudásunknak arról, mi lesz. De ez a jelleg itt tisztán jelenik meg. Mert nem azt mondja meg nekünk, hogy mi fog történni, hanem hogy minek kell történnie, mégpedig általunk történnie... Bár sohasem mondja meg közvetlenül, hogy egy bizonyos esetben mit kell tennünk vagy megengednünk, általánosságban és elvileg megmondja ezt.”

Az *Erkölcstani vázlatok* az első lépést teszi meg az erkölccstanoktatás támogatásában: összefoglalja az embertani-etikai alapismereteket. Ez az ismeret- és normaközpontúság azonban nemcsak előnye, hanem hátránya is a kötetnek. Többször éreztem olvasás köz-

ben, hogy túlságosan is előtérben áll a *közlés*, (ami igazán csak az I. fejezetben indokolt). Jobban örültem volna, ha a szerzők a *meggyőző érvelésre* is több gondot fordítottak volna. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy egy ilyen útmutató számolna, sőt vitakozna a lehetséges ellenvetésekkel, ütköztetne szembenálló felfogásokat, tehát nemcsak engedelmes befogadónak tekintené a tanulót, hanem esetlegesen vitapartnernek is. Nem hiszem ugyanis, hogy egy az etikai követelményekre kevésbé fogékony, egy másfajta értékrendszerre beállított (haszonelvű, egoista vagy cinikusan nihilista gondolkodású) diákot az egyszerű megállapítások vagy a hangoztatott követelmények hatékonyan befolyásolni tudnának. A *megszólító erőt* hiányolom a kötet egészéből.

Az a felfogás, amelyet a tankönyv szerzői képviselnek, a keresztényi etika. Ez némely esetben szigorúbb, mint a társadalmunkban elterjedt világi etikai norma. Így például a válás kategorikus elutasítása és (főként a 149. oldal 2. és 3. pontjában) burkolt megbélyegzése nem fedi a társadalmi gyakorlatot. Félreértés ne essék! Nem azt kívánom, hogy a fiatalok előbb más perspektívát vetítsünk, mint az egész életre szóló házasságot! Csupán megértebb magatartást és fogalmazásmódot tartanék szükségesnek. Az elvált szülők gyermekeit még véletlenül se ösztönözzük arra, hogy szüleiket erkölcsileg vétkesnek tekintsék! Másrészt a házasságok felbomlásában olyan tényezők is szerepet játszhatnak, amelyek emberileg indokoltá teszik a szomorú döntést. A vallásos ember nem kíván élni a polgári jognak ezzel a lehetőségével –, ha lehet, minél kevesebben éljenek vele –, de ítéletünkben legyünk toleránsak azokkal, akik egykor nem eléggé éretten döntöttek, és ezt az életben már nagyon is megszenvedték!

Félreérthetőnek érzem az egyéni és társadalmi értékrendek ismertetésének passzusát is; mintha itt a társadalmi értékrend mindenkori alacsonyabbrendűségének felfogása kísértene. Ha az egyén esetében az értékek érvényesülése attól függ, „mennyire tudja magát függetleníteni az adott (korra jellemző, elfogadott) társadalmi értékrendtől, illetve ennek változásától”, akkor nyilvánvaló, hogy a társadalom értékrendje nem érdemes az el-sajátításra, és aki ettől függetlenedik, az magasabb rendű emberré válik. Ezzel a tétellel egyrészt igazolnánk a társadalomból való kivonulás összes esetét, másrészt figyelmen kívül hagyvánk, hogy igenis van tanulnivalója az egyének a társadalomtól (hiszen különben etikaoktatásunk értelmét is megkérdőjeleznénk). Nyilvánvaló azonban, hogy nem ilyen szerzői szándékok álltak a háttérben. De a szembeállítás mélyén egy a rendszerváltás előtt adott „vallásos ember-marxista társadalomkép” ellentét szemléleti maradványát vélelem meghúzódní.

Gondosabb kiadói-szerkesztői beavatkozással másutt is kiküszöbölhetőek lettek volna a pongyola, értelemzavaró megfogalmazások. Hogy csak egy-két példát említsünk: kigyomláható lett volna a „probléma” szó négyszeri előfordulása 12 soron belül (109. p.), vagy ilyen bürokratikus – és nem is igaz tartalmú! – nyelvi fordulat: megfelelő életmódunk „biztosítja saját egészségünk védelmét is!” (Egészségünk – főleg annak védelmét – semmi sem *biztosítja*, legföljebb *elősegíti*.) Igaz, Arisztotelész mondja, hogy a boldogság, amely a léleknek erény szerint végbemenő valamelyes irányú tevékenysége, „maradandó”, mégis pontatlanság ezzel kapcsolatban „az ember *folymatos tökéletességét*” említeni. Azért tettem szövé a nyelvi botlásokat, mivel a kifejezett tartalmat hatástalanítják vagy hiteltelenítik.

A Szöveggyűjtemény nagyban növeli a tankönyvpótló jegyzet értékét. Ha a tankönyvben kifogásolhattuk a túlságosan elméleti, normatív beállítottságot, hiányolhattuk az életszerű példákat vagy a tételek bővebb, meggyőzőbb kifejtését, a melléklet részben pótolja a hiányokat. A szövegválogatást igen jónak, gyakorlatiasnak tartom. Különösen hatásosnak tűnnek a nemiséggel és a házassággal foglalkozó szemelvények, elsősorban Gyököcsy Endre életszerű típusanalízisei. A szenvedélybetegségekkel foglalkozó részletes felvilágosításban nem ártott volna az orvosi vagy kémiai szak kifejezésekhez jegyzetek formájában értelmezéseket fűzni. Úgy tűnik számomra, hogy a 13-16 éves korosztálynak a Szöveggyűjtemény szolgálhatna igazi oktatási segédeszközként, míg a tankönyv inkább a tanárok számára nyújthatna eligazítást. A hatékonyság érdekében azonban szükséges, hogy a könyvből merített tartalmakat a tanár kellő didaktikai feldolgozásban közvetítse.

Amikor az imént a példákat hiányoltam az ismeretközlő szövegekből, magától értetődő forrásként a szépirodalomra (is) gondoltam. Az elbeszélő művek kimeríthetetlen tárházai az emberi helyzeteknek, viszonylatoknak, magatartásoknak, az értékek érvényesítésének vagy bűnös semmibevételének. A tankönyv sokszor közül irodalmi szemelvényeket, de kivétel nélkül líraiakat, s nem is mindig elsőrendű alkotásokból. Nem árt megszívlelni, hogy a tanító vagy „erkölcsnemesítő” líra rendszerint (persze nem okvetlenül) lapos, közhelyes, és nem képvisel igazi esztétikai értéket. De még a nagy költői alkotások kiragadott sorai is azonnal elveszítik az eredetivel való szoros egész-rész kapcsolatukat, s ha lemetsszük őket a törzsről, elsatnyulnak. Így jár a Vörösmarty-idézet („Mi dolgunk a világon? Küzdeni erőnk szerint a legnemesbékért” – a könyvben otromba helyesírási hibával!), mely tartalmát vesztő általánosságba fordul a megszenvedetten drámai előző gondolatsor nélkül. Az erkölcsi nevelésben véleményem szerint az epika nyújthat nagyobb és életszerűbb támogatást, mint a líra.

E kritikai megjegyzések ellenére szívesen ajánlhatjuk a pedagógusok figyelmébe e páros etikai taneszközt. Hasznos fogódzót, elméleti alapot fog jelenteni akár osztályfőnöki órák, akár erkölcsi témájú beszélgetés, viták szervezéséhez. Talán egy második kiadáshoz készülő átdolgozásokor a szerzők megfontolásra érdemesnek tartanak néhány itt megpendített gondolatot.

JEGYZET

- (1) *Nicolai Hartmann: Az erkölcsi követelmények lényegéről.* In: *Lételméleti vizsgálódások.* Ford.: Redl Károly. Gondolat, Budapest, 1972.

S

Szabó Pál Tivadar (szerk): Erkölcspótló vázlatok. Tankönyvpótló jegyzet és szöveggyűjtemény. I. kva 1994.

HONFFY PÁL

Az önismeret fejlesztése

Az általános iskola harmadik és negyedik osztályos tanulói, pedagógiai vezeték mellett, képesek az erkölcsi fogalmakat és a hozzájuk kapcsolódó normákat – életkoruknak megfelelő szinten – elsajátítani, bár ez nem könnyű feladat a gyerekek számára.

Negyedik osztályos napközis csoportomban egy konfliktusmegoldást célzó szociometriai felmérés során kiderült, hogy tanítványaim pozitív erkölcsi tulajdonságokat alig tudnak megnevezni. Szinte kizárólag negatív jelzőket használnak társaik magatartására vonatkozóan. Nyilvánvalóvá vált, hogy az önismerettel is gondjuk van. Ezen a téren tudásukat gyarapítani kell.

A Hétszínvilág című olvasókönyv olvasmányai lehetővé tették az önismeret fejlesztésének előkészítését. A szereplők erkölcsi érzelmeinek, cselekedeteinek, tulajdonságainak megbeszélése során a gyerekek gyakran magukra ismertek. A szeretet, az élet, a család című témakör nagy részének feldolgozása – napköziben való gyakorlása – után meglehetősen megnőtt a gyermekek érdeklődése az erkölcsi tulajdonságok iránt.

Tervet készítettem a pozitív erkölcsi tulajdonságok megnyilvánulásainak mindennapos megfigyelésére. A terv végrehajtása előtt azonban tudni akartam a gyerekek véle-